GLOBAL JOURNAL OF CROSS-DISCIPLINARY INNOVATIONS
Multidisciplinary peer-reviewed scholarly journal
GJCDI
Vol. 1 | Issue 3
Year: 2026

BYUDJET VA SOLIQ SIYOSATI HAMDA FISKAL MULTIPLIKATORLAR

Rashidiy Malika Farruxzoda
Samarqand Iqtisodiyot va servis instituti

Annotatsiya. Maqolada byudjet-soliq siyosatining maqsadlari, vositalari va yalpi talabga ta’siri nazariy tahlil qilinadi. Rag‘batlantiruvchi hamda cheklovchi fiskal siyosatning qo‘llanish shartlari, soliqlarning funksiyalari va turlari izohlanadi. Keynsning sodda modeli asosida davlat xarajatlari, soliq va balanslashgan byudjet multiplikatorlari hisoblanadi. Shartli misol teng miqdordagi xarajat oshishi va soliq kamayishining natijasi farqlanishini ko‘rsatadi. Olingan natijalar model farazlari doirasida talqin qilinib, amaliy qo‘llash cheklovlari bayon etiladi.

Kalit so‘zlar: fiskal siyosat, davlat xarajatlari, soliqlar, yalpi talab, iste’molga chegaraviy moyillik, multiplikator, byudjet muvozanati.

Kirish

Byudjet-soliq siyosati davlat xarajatlari va soliqlar orqali iqtisodiy faollikka ta’sir ko‘rsatish tizimidir. Uning qisqa muddatli maqsadi ishlab chiqarish va bandlikdagi tebranishlarni yumshatish, uzoq muddatli maqsadi esa barqaror o‘sish uchun sharoit yaratishdir. Ta’lim, sog‘liqni saqlash va infratuzilmaga mablag‘ ajratish ushbu ikki vazifani bog‘laydi [1]. Biroq xarajatni oshirish va soliqni kamaytirish yalpi talabga bir xil mexanizm orqali ta’sir qilmaydi.

Tadqiqotning maqsadi fiskal vositalarning ta’sir kanallarini taqqoslash va multiplikatorlar o‘rtasidagi nisbatni aniqlashdir. Asosiy savol quyidagicha qo‘yiladi: bir xil byudjet o‘zgarishida davlat xarajatlari va soliq vositalari muvozanatli daromadga qanday ta’sir ko‘rsatadi?

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqotda manbalarni tahlil qilish, qiyoslash va algebraik modellashtirish usullari qo‘llanildi. Nazariy asos sifatida makroiqtisodiyot darsligi hamda Xalqaro valyuta jamg‘armasi materiallari olindi [1–3]. Yopiq iqtisodiyot, o‘zgarmas narxlar, foydalanilmayotgan ishlab chiqarish quvvatlari va avtonom investitsiya faraz qilindi. Soliq daromadga bog‘liq bo‘lmagan bir yo‘la to‘lov sifatida belgilandi. Hisob-kitobdagi miqdorlar shartli bo‘lib, O‘zbekiston bo‘yicha empirik bahoni ifodalamaydi.

Natijalar

Rag‘batlantiruvchi fiskal siyosat talab yetishmaganda davlat xaridlarini ko‘paytirish yoki soliqlarni kamaytirish orqali ishlab chiqarishni qo‘llab-quvvatlaydi. Cheklovchi siyosat ortiqcha talab va inflyatsion bosimni yumshatish uchun xarajatlarni qisqartirish yoki soliqlarni oshirishni nazarda tutadi [2]. Avtomatik barqarorlashtirgichlar esa yangi

qarorsiz ishlaydi: pasayishda soliq tushumlari kamayishi va ayrim ijtimoiy to‘lovlarning ortishi daromad yo‘qotilishini yumshatadi [1].

Soliqning fiskal funksiyasi davlat faoliyatini moliyalashtirishdan, qayta taqsimlash funksiyasi daromadlar taqsimotiga ta’sir etishdan iborat. Tartibga solish funksiyasi iste’mol, jamg‘arma va investitsiya rag‘batlarini o‘zgartiradi. To‘g‘ri soliqlar daromad yoki mol-mulkka, egri soliqlar esa tovar va xizmatlar muomalasiga bog‘lanadi. Daromad oshganda o‘rtacha soliq stavkasi ortsa progressiv, o‘zgarmasa proporsional, pasaysa regressiv soliqqa tortish yuz beradi [2].

Sodda modelda Y ishlab chiqarish va daromadni, C iste’molni, I investitsiyani, G davlatning tovar va xizmatlar xaridini, T esa transfertlar o‘zgarmas bo‘lgandagi avtonom soliqni anglatadi. C_0 avtonom iste’mol, c iste’molga chegaraviy moyillik bo‘lib, $0 < c < 1$. Muvozanat quyidagicha yoziladi:

$$Y = C_0 + c(Y - T) + I + G$$

Tenglamani Y bo‘yicha yechish va o‘zgarishlarni ajratish orqali davlat xarajatlari multiplikatori kG hamda soliq multiplikatori kT olinadi:

$$kG = 1/(1 - c); \quad kT = -c/(1 - c)$$

$c = 0{,}8$ bo‘lsa, $kG = 5$ va $kT = -4$. Soliqning kamayishi avval tasarrufdagi daromadni oshiradi; uning iste’molga sarflangan qismigina boshlang‘ich talabga aylanadi. Davlat xaridi esa bevosita talab hosil qiladi. Shu sababli ushbu modelda xarajat multiplikatori soliq multiplikatorining mutlaq qiymatidan kattadir.

1-jadval. Shartli fiskal o‘zgarishlarning daromadga ta’siri

Fiskal o‘zgarish	Hisoblash	ΔY, mlrd so‘m
G 10 mlrd so‘mga oshadi	5 × 10	+50
T 10 mlrd so‘mga kamayadi	−4 × (−10)	+40
G va T 10 mlrd so‘mga oshadi	50 − 40	+10

Manba: muallifning c = 0,8 farazidagi hisob-kitobi.

Muhokama

Jadvaldagi uchinchi holat balanslashgan byudjet multiplikatorini ifodalaydi. Xarajat va soliq bir xil miqdorda o‘zgarganda $\Delta G = \Delta T$ bo‘ladi. Shunda $kB = kG + kT = 1$ kelib chiqadi [4]. Demak, shartli 10 mlrd so‘mlik qo‘shimcha xarid teng soliq tushumi bilan qoplansa, daromad 10 mlrd so‘mga ortadi. Bu natija byudjetning boshlang‘ich holati albatta muvozanatli ekanini anglatmaydi; u faqat ushbu operatsiya daromad va xarajatlar farqini o‘zgartirmasligini bildiradi.

Hisob-kitobdan kelib chiqadigan qiyosiy natija vositalarni tanlashga nazariy asos beradi. Biroq $kG = 5$ va $kT = -4$ qiymatlarini amaliy prognozga to‘g‘ridan-to‘g‘ri ko‘chirish mumkin emas. Importga sarflangan daromad ichki talabning keyingi aylanishini kamaytiradi. Kredit narxi oshishi xususiy investitsiyani siqib chiqarishi mumkin. Quvvatlar to‘liq band bo‘lsa, qo‘shimcha talabning bir qismi narxlarning

o‘sishiga o‘tadi. Multiplikator iqtisodiy sikl, pul-kredit sharoiti va xarajatlar samaradorligiga bog‘liq [3].

Daromadga bog‘liq soliq funksiyasi $T = T_0 + tY$ ko‘rinishida yoziladi. Bu yerda T_0 avtonom soliq, t chegaraviy soliq stavkasidir. Ushbu holatda xarajat multiplikatori $1/[1 - c(1 - t)]$ ga teng bo‘lib, musbat t uni kamaytiradi. Masalan, $c = 0,8$ va $t = 0,2$ da u taxminan 2,78 bo‘ladi. Demak, soliqlarning daromad bilan avtomatik ortishi talabning takroriy o‘sishini susaytiradi. Bu hisob avtonom soliq modelidagi natijalarni boshqa soliq tizimiga shartsiz tatbiq etib bo‘lmasligini ko‘rsatadi.

Xulosa

Nazariy tahlil fiskal siyosat yo‘nalishini talab holatiga mos tanlash zarurligini ko‘rsatadi. Sodda Keyns modelida teng miqdordagi davlat xaridi oshishi soliq kamayishidan kuchliroq ta’sir qiladi, balanslashgan byudjet multiplikatori esa birga teng. Ushbu xulosalar faqat belgilangan farazlarda amal qiladi. Amaliy qarorlar uchun import, inflyatsiya, qarzni moliyalashtirish va loyihalarning natijadorligi hisobga olinishi, hududiy ta’sir esa alohida ma’lumotlar bilan tekshirilishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Horton M., El-Ganainy A. Fiscal Policy: Taking and Giving Away. Finance & Development. IMF, 2019. IMF maqolasi

2. Shapiro D., MacDonald D., Greenlaw S. A. Principles of Macroeconomics. 3e. OpenStax, 2022. 17-bob va B ilova. Darslik

3. Batini N., Eyraud L., Weber A. A Simple Method to Compute Fiscal Multipliers. IMF Working Paper, 2014, WP/14/93. doi:10.5089/9781498357999.001

4. Pearson. The Government and Fiscal Policy. Macroeconomics Study Notes. Elektron manba